

ברכת גלות או ברכת גאולה (על גדרה של ברכת 'מציב גבול אלמנה')

בגמרא (ברכות נח, ב) מובאת הברייתא:

הרואה בתי ישראל, ביישובן – אומר: ברוך מציב גבול אלמנה¹, בחורבן – אומר: ברוך
דיין האמת.

ועלינו לברר את משמעותה של ברכה זו ואת גדרה ההלכתי הנובע מכאן.

א. ברכת גאולה

ברכת 'מציב גבול אלמנה' נתפסת בצדק, כברכה הקשורה לגאולה. עם ישראל מתואר בגלות
כאשה אלמנה. עם חורבן בית המקדש מקונן הנביא ירמיהו: "איכה ישבה בדד העיר רבתי עם
היתה כאלמנה" (איכה א, א), והגאולה העתידה מתוארת כהפסקת ימי האלמנות, "כי בושת
עלומך תשכח, וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד" (ישעיהו נד, ד). כאשר עם ישראל חוזר לארץ
ישראל ובתי ישראל חוזרים ומתיישבים, גבול האלמנה חוזר ומתייצב. כך מפרש רבנו יונה, את
הפסוק במשלי (טו, כה): "בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה", עליו מבוססת ברכה זו:

ויצב גבול אלמנה - גבול אומה אלמנה שחרבה ושחה לעפר, הפך בית גאים שארצם
מיושבת. אלמנה כענין "לא אשב אלמנה", וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד".

אכן הביטוי 'מציב גבול אלמנה' שגור על לשון כמה מגדולי ישראל בבואם לצייר את התקווה
לגאולה העתידה. כך מסיים החת"ס את אחת מתשובותיו (שו"ת חתם סופר ח"א סי' יט):

וה' ירחיב גבולכם ויצב גבול אלמנה במהרה בימינו, ונעלה לציון ברינה.

ובדרשותיו כמו בתשובותיו (דרשות חת"ס, קלויזנבורג תרפ"ט, כרך שני עמוד 780):

וכשם שהספדנו ובכינו על חורבן הערים כך נזכה לשמוח בהציב גבול אלמנה ובבנין ציון
וירושלים ב"ב אמן.

ר' הלל משקלוב מוסר לנו בחיבורו 'קול התור' (סוף פרק ה), שזו מטבע הלשון שבה בירך הגר"א
את תלמידיו שעלו לארץ ישראל לחונן את עפרה:

ובדברי ברכתו הקדושה של רבינו לתלמידיו אלה, שהבטיחו לו נאמנה לנסוע לארה"ק,
אמר לנו בהתרגשות רבה, אשריכם שתזכו לקיים מצוות יישוב ארץ ישראל... להיות

¹ על עניינים שונים הנוגעים לברכה זו ראה: הרב רפאל קצנלבוין, "כיבוש ארץ ישראל - מציב גבול אלמנה", כנס
לתושע"פ לא, עמ' צג-צז; הרב מרדכי הכהן, "בית הכנסת בארץ ישראל ביישוב", התורה והמדינה כרך ט-י, עמ' תקל-
תקמ; מ"ח הרב יגאל קמינצקי, "לחנכת משכנו החדש של מכון התורה והארץ", אמונת עתיד 12; הרב יהודה זולדן,
"ברכת מציב גבול אלמנה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 427-435; הרב יהודה עמיחי, "ברכת 'מציב גבול אלמנה' בגוש
קטיף", אמונת עתיד 58, עמ' 36-41; הרב יוסף הלל, "הלכות הרואה בתי ישראל ובתי כנסיות", מקבציאל כד עמ' רב-
רה.

שותפיו של הקב"ה השב שבות יעקב ומשכנותיו ירחם, הבונה ירושלים, **המציב גבול אלמנה**, המרחיב גבול ישראל...

זו גם הברכה שיצאה מפי מרן הרב קוק זצ"ל בראותו את התפתחותה של המושבה רחובות, וכך הוא כותב לאחיו הרב דב קוק (אגרות הרא"ה ח"א סי' רח):

במצב המושבה מצאנו ב"ה שינוי לטובה... בתיקון הובלת מים... ומשקים ג"כ את שדרות האקליפטוסים, המעטרים את רחובות המושבה משני עבריהם, **ברוך מציב גבול אלמנה**. הקשר בין ברכת 'מציב גבול אלמנה' לגאולה הביא את הרצ"ה להתבטא באופן חריף על החוששים מלברך ברכה זו, ולראות בחשש זה ביטוי לחסרון אמונה. וכך נמסר בשמו (שיחות הרב צבי יהודה, ויקרא, עמ' 289):

יש מצבים בהם פחד מברכה לבטלה **נמשך מחסרון שלמות באמונה**. ספקות בברכות - **ספקות באמונה**... מספר פעמים זכיתי להיות מוזמן בשוב חדש לאסיפה או לחגיגה. לכתחילה היה ראוי לברך מיד משום הידור מצוה - מכל מקום התעכבתי קצת... ואז בירכתי בקול רם וברבים, בשם ומלכות, בשביל הפרסומא, והודעתי שמי שרוצה, יכול לצאת ידי חובה בברכתי.

ביטוי חריף זה נובע כמובן משיטתו הכללית, שלפיה ההסתפקות בשאלה אם שיבת עם ישראל לארץ ישראל בדורות האחרונים היא חלק מתהליך הגאולה, היא חסרון אמונה². על יסוד זה, כתב הרח"ד הלוי זצ"ל (שו"ת עשה לך רב ח"ד סי' ה), שאף שלא היה מקום לברך עד הקמת מדינת ישראל "אבל כאשר זכינו לשלטון ישראל בארץ ישראל, ניתן לברך ברכה זאת"³.

ב. דעת רש"י ורבנו מנוח

נראה שתפיסה זו, שלפיה ברכת 'מציב גבול אלמנה' היא ברכה הקשורה לגאולה, אינה משקפת באופן מלא את ענינה של ברכה זו, וממנהג ישראל - המיוסד על דבריהם של כמה מגדולי הפוסקים - מוכח שברכה זו אינה ביטוי לגאולה, אלא היא דווקא ברכת גלות, ואדרבה, ככל שהגאולה מופיעה ומתקדמת יש פחות מקום לברך ברכה זו.

קודם שנוכיח דבר זה, נקדים את דברי מרן הב"י בעניין זה, שדבריו מבטאים באופן חד את התפיסה שלפיה הברכה היא ברכת גאולה. ומאחר שדבריו נשענים על פירוש רש"י בסוגיה, נביא את דברי רש"י ומה שפירשו בדעתו. ואלו דברי רש"י על דברי הגמרא שהובאו לעיל:

ברוך מציב גבול אלמנה - כגון ביישוב בית שני.

המפרשים התחבטו בכוונתו. רבנו מנוח (על הרמב"ם הל' ברכות י, י) כתב:

דווקא בא"י, וכן דעת רש"י, שכתב, ביישובן כגון ישוב בית שני, אבל בגולה לא מברכים.

² שיחות הרב צבי יהודה בראשית, עמוד 456, וע"ע שיחות לספר ויקרא, עמוד 142 הערה 79, וש"נ.

מספר עדויות וסיפורים על אמירת ברכה זו ע"י הרצ"ה קוק אצל: הרב שלמה אבינר, 'רבנו', עמ' 49 (תשל"ז), נוה יעקב, 227 (תשי"ב, ניר עציון), 250 (כלא דמון). בעמ' 289: יהודי ביקר בחברון בניסן תשכ"ח ולא בירך באומרו: "ספק ישוב ספק ברכה". הרצ"ה הגיב: "ספק באמונה - ספק בברכה". בעמ' 296: בט"ו סיון תשל"ד בנסיון ההתנחלות הראשון של גרעין 'אלון מורה', נטע עץ ובירך שהחיינו ו'מציב גבול אלמנה' (העירני על כך הרב יהודה זולדן). על חכמים נוספים שנהגו לברך (ביניהם סבי הרב משה צבי נריה זצ"ל) ראה אצל הרב יהודה זולדן (לעיל הע' 1), עמ' 434. וכן נכתב בספר עלי תמר על ירושלמי ברכות, עמ' רפו.

משמע שמפרש כוונת רש"י, שהברכה תוקנה רק על רואה בתי ישראל ביישובן בארץ ישראל. כעין זה כתב המגן אברהם (רכד, ח) בדרך אפשר, וכן פסק להלכה הבאר היטב (ס"ק ז). מלשונו של רבנו מנוח שכתב דין זה באופן ברור ומוחלט, עוד קודם שהביא את דברי רש"י, משמע שדברי רש"י אינם המקור לדבריו, ורק לאחר שמחדש כן מדעתו, הוא תולה זאת גם בדעת רש"י. מהיכן אם כן למד רבנו מנוח שהברכה היא דווקא על בתי ישראל בארץ ישראל? נראה ברור שלמד כן מנוסח הברכה "מציב גבול אלמנה". מהו 'גבול אלמנה', אם לא ארץ ישראל? כך גם עולה מהדרך שבה פירש רבנו מנוח את דברי רש"י. הלא רש"י כתב את דבריו על המילים "מציב גבול אלמנה". ולדעת רבנו מנוח הכוונה בזה לומר שהברכה דווקא בארץ ישראל. בחפשי בראשונים, לא מצאתי מי שיכתוב להדיא כדברי רבנו מנוח, מלבד רבנו יהודה ב"ר יקר שכתב בפירושו התפילות והברכות שלו (ירושלים תשל"ט, עמ' נה):

הרואה בתי ישראל ביישובן בארץ ישראל אומר ברוך מציב גבול אלמנה⁴.

אפשר שהראשונים הסתפקו בציטוט לשון הגמרא ולא טרחו לציין שהברכה תוקנה רק בארץ ישראל, לרוב פשיטות העניין, דברור ש'גבול אלמנה' הוא ארץ ישראל.

ג. דעת הבית יוסף והמהרש"א

למרחן הב"י (סי' רכד) שיטה קיצונית בעניין ברכה זו. הוא מקבל את דברי רבנו מנוח שברכת 'מציב גבול אלמנה' נאמרת רק בארץ ישראל, אך הוא מוסיף שהברכה תוקנה רק כאשר בית המקדש קיים. ואלו דבריו (ד"ה והא דרואה):

ואפשר שאע"פ שישראל מיושבים בתוקף וגבורה בקצת מקומות, אין מברכין עליהם, אלא אם כן היו בארץ ישראל ובזמן הבית. ונראה שזו היתה כוונת רש"י גם כן במה שכתב "כגון ביישוב בית שני".

דברי הב"י הם הביטוי החד ביותר לתפיסה שברכת 'מציב גבול אלמנה' היא ברכת גאולה. חידושו של הב"י שהברכה תלויה בבניין הבית לא נזכר להדיא בשום פוסק שקדם לו⁵. ברור שמסקנה מחודשת זו מבוססת על התפיסה שזוהי ברכת גאולה, ולכן היא ניתנת להיאמר רק בגאולה השלמה כשישראל יושבים באדמתם "בתוקף ובגבורה" ובית המקדש עומד על מכונו. אפשר שהב"י למד זאת מלשון הברייתא "הרואה בתי ישראל ביישובן", ויישובן המלא והשלם של ישראל הוא רק בארץ ישראל ורק כשבית המקדש בנוי. או שלמד זאת מנוסח הברכה "מציב גבול אלמנה" והתייצבות גבול אלמנה באופן שלם וקיים היא רק עם בניין בית המקדש⁶. בין כך ובין

⁴ הרב יהודה זולדן העירני לדברי ר' אברהם בן הרמב"ם (המספיק לעובדי ה', עמ' 251-252), המציין ברכה זו ומוסיף: "ומה שאני מדמה לעצמי יותר שהוא בארץ ישראל". ועיין להלן (פרק ט) בדברי ספר הפרדס.

⁵ לא נראה שהב"י דייק כן מלשון רש"י שכתב: "כגון ביישוב בית שני". רק לאחר שהב"י מחדש כן מסברא הוא תולה זאת בדברי רש"י. כמו כן, את דברי רש"י פרש הב"י קודם לכן, ואין הוא חוזר בו מהפירוש הנ"ל. ומדוקדקים הדברים שהב"י כותב: "שזו היתה כוונת רש"י גם כן וכו'", משמע שאין זו הכוונה הבלעדית של רש"י, אלא ניתן לכלול בדבריו גם תוספת זו (וכן כתב בשו"ת עשה לך רב ח"ד סי' ה עמוד מו).

⁶ כן משמע מהמהרש"א (דבריו מובאים לקמן) שכתב: "וכשנגאלו בבנין בית שני מקרי מציב גבול אלמנה דהיינו בנין בית המקדש", וכן כתב שם בהמשך: "כיון דבית המקדש חרב לא שייך ביה מציב גבול אלמנה" (אך עיין שם שכתב גם: "ולאפוקי בגלות השתא אין זה מקרי בית ישראל ביישובן". אך מייד הוסיף: "כיון דבית המקדש חרב לא שייך ביה

כך הדבר ברור שהב"י ראה בברכה זו ברכת גאולה, שעניינה הודאה לה' על שיבת עם ישראל לארץ ישראל, על בניינה המחודש של ארץ ישראל ועל גאולתם המתממשת בצורה שלמה בבניין בית המקדש⁷.

גם המהרש"א שותף לתפיסה זו. הוא כותב כדבר פשוט - בלא להזכיר את דברי הב"י - שברכת זו יכולה להיאמר רק כאשר בית המקדש קיים (ברכות נח, ב ד"ה ברוך):

פירש"י... דקדק לפרש כן הכא⁸, משום דבחורבן בית ראשון נמשלו ישראל לאלמנה, כמו שכתוב "היתה כאלמנה", וכשנגאלו בבנין בית שני מקרי 'מציב גבול אלמנה', דהיינו בנין בית המקדש, ולאפוקי בגלות השתא אין זה מקרי בתי ישראל ביישובן, כיון דבית המקדש חרב לא שייך ביה מציב גבול אלמנה⁹.

מציב גבול אלמנה"). וכן משמע קצת מכך שהב"י תולה זאת בדעת רש"י, ודברי רש"י נכתבו על המילים "מציב גבול אלמנה".

7 כמה מגדולי הפוסקים חששו לשיטת הב"י, וכתבו שאין לברך כל עוד בית המקדש חרב (צל"ח ברכות נח, ב; עולת תמיד סי' רכד ס"ק ט; מלבושי יום טוב ס"ק ח; פרי מגדים, משבצות זהב ס"ק ב; כף החיים ס"ק לה). כן היא גם פשוט כוונתו בשו"ע (רכד, י): "הרואה בתי ישראל ביישובן, כגון ביישוב בית שני", וכמו שכתב כף החיים (ס"ק לה): "ואפשר שאעפ"י שישראל מיושבין בתוקף וגבורה בקצת מקומות אין מברכין עליהם אלא אם כן היו בארץ ישראל ובזמן הבית. ב"י וע"ש. וזהו שכתב בשו"ע 'כגון ביישוב בית שני', לאפוקי אם רואה האידנא באיזה מקום שישראל מיושבים בתוקפם ובגבורתם שאינו מברך, וכ"כ העולת תמיד, וכ"כ המהרש"א דהשתא בגלות לא שייך זה". וכן סיכם המשנ"ב (ס"ק יד) שבזה"ז טוב לברך בלא שם ומלכות. לפיכך איני מבין דברי הרצ"ה הנ"ל (פרק א) שהפחד מלברך ברכת מציב גבול אלמנה נמשך מחסרון שלמות באמונה. וכי החוששים לדברי גדולי ישראל הללו נגועים חלילה בספקות באמונה?

אאמ"ר שליט"א העירני, שכפי הנראה הרצ"ה סבר ש'בזמן הבית' שכתב הב"י לאו דווקא, ודי בשלטון ישראל, לפיכך לשיטתו יש לברך בזה"ז גם לדעת הב"י ושאר הפוסקים הנ"ל. ואכן כך פירש הרח"ד הלוי את דברי הב"י (שו"ת עשה לך רב ח"ד סי' ה עמוד מז). ואולי דברי אאמ"ר יסבירו פשר השמטת התנאי של בניין הבית בהערות הרצ"ה לעולת ראה (ח"ב עמ' תכב), שם הוא כותב: "ומבואר מדברי הב"י דהיינו בארץ ישראל", ובסוף הפסקה כתב: "ועיין בפמ"ג שעיקרה של ברכה זו הוא בארץ ישראל, וחוי' ממנה הוא ספק ואינה בשם ומלכות". בעוד שהב"י כתב: "בזמן הבית", והפמ"ג (מש"ז ס"ק ב) כתב: "ועיין ב"י... דווקא בארץ ישראל ובית המקדש קיים".

8 נראה שרצונו לפרש מדוע דברי רש"י "כגון ביישוב בית שני" נכתבו על המילים "גבול אלמנה", ולא על המילים "בתי ישראל ביישובן", שלכאורה על זה מתאים היה יותר לפרש, באילו בתים מדובר: "כגון ביישוב בית שני".

9 וכן דעת הצ"ח (ברכות נח, ב). אם כי מהצל"ח משמע שהברכה אינה על גאולת ישראל, אלא על בתי ישראל המיושבים, רק כל עוד המקדש חרב "איך שייך לומר שום שבח על בית גדול וחשוב והלא אסור לבנות בית מסוייד ומכויר". וכן כתב בספר שלמה משנתו (ברכות נח, ב ד"ה ברוך מציב, וארשה תרנ"ה): "אבל עתה בעוה"ר שנחרב הבית, הא אמרינן שנגזר על בתיהם של צדיקין שיחרבו, וכ"כ הרמב"ן ז"ל באגרתו, שכל מקום שהיתה הקדושה ביותר, שם הוא עתה החורבן והטומאה ביותר. וא"כ כל בית שעומד בגדולה ובתפארת ביותר, סימן רע הוא לבעל הבית שאינו בכלל הצדיקין, ואין מברכין על ישובו. ואדרבה יש להתאונן על זה תחת עבד כי ימלוך וישתרר עליו יתברך גם השתרר, שרבו יתברך ביתו חרב ושוועלים הלכו בו, והוא יושב בטירת מלכים, כמ"ש דהמע"ה אנכי יושב בבית ארזים וגו'. וע"ז אסרו חז"ל לסייד ולכייר בזה"ז כדאמרינן בעלמא".

ד. דעת הר"ף והמהרש"ל

אולם כפי שכבר הערנו, נראה שרבים מהפוסקים הבינו את ענינה של ברכת 'מציב גבול אלמנה' באופן אחר. בשונה מהב"י, ישנם פוסקים רבים הסוברים שהברכה אינה תלויה כלל בבניין המקדש, והיא תוקנה לא רק על ראיית בתי ישראל ביישובן בארץ ישראל, אלא גם בחו"ל! כן משמע מדברי המהרש"ל (בפירושו לטור). בכדי להבין כראוי את דבריו, יש להקדים שבשונה מגרסת רוב הראשונים¹⁰: "הרואה בתי ישראל ביישובן", כותב הר"ף (דף מג, ב):
הרואה בתי כנסיות של ישראל ביישובן אומר ברוך מציב גבול אלמנה¹¹.
וכן כתבו כמה ראשונים¹². המהרש"ל דן תחילה בשיטת הר"ף, ולאחר מכן הוא כותב (דבריו הובאו בב"ח סי' רכד ד"ה הרואה בתי):

ויש מפרשים שקאי על כל בתי ישראל של מנהיגים ועשירים, וביישובן דקאמר, היינו כשיושבין בתוקפן ובכוחן. ולזה נתכוון רש"י שפירש... "כגון יישוב בית שני", ולא דוקא בנין בית המקדש קאמר... אלא אכל בתי ישראל קאמר כשהן ביישוביהם אחר ימי אלמנותן בתוקפן, וזהו בבית שני. ולא נהגו כן אלא דוקא בבתי כנסיות.
כלומר: אף שלדעת המהרש"ל יש לברך על כל בתי ישראל ביישובן, ולא רק על בתי כנסיות, הוא מסיים שלא נהגו כדבריו לברך, "אלא דוקא בבתי כנסיות" (וכשיטת הר"ף). כידוע, המהרש"ל לא גר בארץ ישראל אלא בלובלין. משמע שלדעתו יש לברך על בתי ישראל בחו"ל!¹³ לא זו בלבד: הוא מוסר לנו שאף ששיטתו לברך על כל בתי ישראל לא התקבלה להלכה, מכל מקום נהגו במקומו לברך ברכת 'מציב גבול אלמנה' על ראיית בתי כנסיות ביישובם! הרי שניתן לברך ברכה זו גם בחו"ל, וכך גם נהגו בפועל במקומו של המהרש"ל.
מנהג זה שאותו מוסר לנו המהרש"ל, לברך 'מציב גבול אלמנה' על בתי כנסיות בחו"ל, הובא ע"י כמה מגדולי הפוסקים: הב"ח (סי' רכד) ה"ז (ס"ק ב) המגן אברהם (ס"ק ט) הגר"ז (סדר ברכת הנהנין

¹⁰ בה"ג (סי' א, הלכות ברכות פרק תשיעי עמוד פח), רמב"ם (ברכות י, י), רא"ש (ברכות פרק ט סימן י) רבנו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב יג ח"ב דף קד טור א), סמ"ג (עשין סימן כז), ראב"ן (ברכות סי' קצח), אשכול (אלבק, הלכות ברכת הודאה לא, ב), ראב"ה (ח"א - מסכת ברכות סי' קמו), אבודרהם (ברכת הראייה השבח וההודאה ד"ה הרואה אשתו), ספר הבתים (הלכות ברכות שער יג ס"ו) טור (סי' רכד), אגודה, ריא"ז ועוד.

¹¹ האם לפני הר"ף עמדה גרסה אחרת, או שכך הוא פירש "בתי ישראל"? עיין במה שכתבו בעניין זה הרב מרדכי הכהן (לעיל הע' 1), עמוד תקלד; הרב יהודה זולדן (לעיל הע' 1), עמוד 429; שו"ת עשה לך רב (ח"ד סי' ה עמ' מו). וע"ע צ"ח (ברכות נח, ב ד"ה הרואה) ובדברי הרב בן ציון ליכטמן זצ"ל בספרו בני ציון (ח"ג סי' רכד ס"ק יג).

¹² אשכול (מהדורת אוירבך, הלכות ברכות הודאה סי' כג) מאירי (ברכות נח, ב), אורחות חיים (הלכות ברכות אות מו), כלבו (סימן פז ד"ה הרואה מקום), ספר המאורות (חידושים למסכת ברכות עמ' קע-קעא), ספר מצוות זמניות (הלכות ברכות שער ט) ומנורת המאור (הקדמון, פרק ו - המצוות, עמוד 463).

¹³ כן כתב המשנ"ב (סי' רכד, שעה"צ ס"ק יא): "ומסתברא דלדידיה אפילו בחו"ל". וכן משמע מסתימת דברי המהרש"ל, ובייחוד מכך שלא פירש את דברי רש"י כרבנו מנוח, לעיל. ועיין מג"א (ס"ק ח) שכתב: "כגון ביישוב בית שני (רש"י), ואפשר דוקא בא"י קאמר ולא בחו"ל. וב"ח כתב בשם רש"ל, שהן מיושבין עתה כגון בבית שני". המג"א מביא את דברי המהרש"ל בהנגדה לדעה שהברכה היא רק בארץ, ומשמע שלדעת המהרש"ל הברכה תוקנה גם על בתי ישראל בחו"ל.

פרק יג סעיף יא) והמשנ"ב (ס"ק יד). כמו כן ברכה זו מופיעה בעשרות סידורי תפילה שנדפסו בחו"ל¹⁴ בין יתר ברכות הנהוגות בזמן הזה, ומשמע שנהגו לברכה בחו"ל. אולם הדבר צריך עיון: כיצד ניתן לברך 'מציב גבול אלמנה' בחו"ל, הלא 'גבול אלמנה' הוא ארץ ישראל? יתרה מזו: האליה רבה כתב (רכד, ז):

ונ"ל מסתימות הפוסקים דאין חילוק בין ארץ ישראל לחו"ל.

משמע שהיה לו פשוט בתכלית שברכת 'מציב גבול אלמנה' שייכת גם בחו"ל. אלמלא כן ניתן היה לומר שהפוסקים סתמו, משום שמוכח מנוסח הברכה שהיא שייכת רק בארץ ישראל, וכמו שכתבו רבנו יהודה ב"ר יקר, רבנו מנוח, הב"י והמג"א (עיין לעיל פרק ב). והדבר צריך תלמוד, מהי שייכותה של ברכת 'מציב גבול אלמנה' לחוץ לארץ?

ה. ביאורו של הגר"א

והנה, מצאתי בדברי קודשו של הגר"א, שביאר את שינוי מטבע הלשון בין הברכה על בתי ישראל ביישוב לבין בתי גויים ביישוב, ואולי יש בדבריו בכדי לבאר עניין זה.

בהמשך אותה ברייתא שצוטטה לעיל בראש המאמר, נאמר:

הרואה בתי **אומות העולם**, ביישוב – אומר: בית גאים יסח ה', בחורבן – אומר: א-ל נקמות ה' א-ל נקמות הופיע.

נוסח הברכה בבתי ישראל הוא: "מציב גבול אלמנה". לעומת זאת בבתי גויים הנוסח הוא: "בית גאים יסח ה'", והדבר זוקק הסבר: מדוע בבתי ישראל תקנו חז"ל הברכה בלשון 'גבול', ובבתי גויים בלשון 'בית'¹⁵? הסבר לכך מובא בספר 'שדה אליהו' - ביאור הגר"א השלם על הש"ס' (ברכות ח"ב עמ' תיב, ירושלים תשנ"ט) בשם ספר שיר החיים, שכתב בשם הגרד"ב ליפשיץ:

שמעתי בשם הגר"א זצ"ל לפרש עפ"י מה דקי"ל (ע"ז מה, א) אלהיהם על ההרים ולא ההרים אלוהיהם, דמחובר אינו נאסר. לכן הרואה בתי עובדי כוכבים ביישוב אומר **בית גאים**, שעל גבי הקרקע יסח ה'. והנה אמרו חז"ל (מגילה כט, א) שעתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחו"ל שייקבעו בארץ ישראל. ודאי דאין הכוונה על הבניינים, כי אם על **הקרקע** שנתקדשה ע"י לימוד התורה והתפילה של בני ישראל שתיקבע בארץ ישראל. ונראה באיזה מקום ייקבעו שם? אם באמצע ארץ ישראל, איך אפשר אשר בארץ הקדושה מראשית הבריאה, תבוא קרקע מארץ טמאה שנתקדשה אחר כך על ידי תורה ותפילה? אלא על כרחך שייקבעו אצל הגבול. לכך נוסח הברכה הוא ברוך מציב **גבול** אלמנה.

לפי דברי הגאון, גם כשמברכים 'מציב גבול אלמנה' על בתי כנסיות **בחו"ל**, גבול האלמנה הוא ארץ ישראל, והברכה היא על הצבת גבול ישראל לעתיד לבוא, כאשר בתי הכנסיות שבחו"ל ייקבעו בארץ ישראל¹⁶.

¹⁴ כגון: סידור אוצר התפילות, סידור הגר"א, סידור בית עובד, סידור עבודת ישראל ועוד.

¹⁵ שתי הברכות מיוסדות על אותו הפסוק במשלי (טו, כה): "בית גאים יסח ה' ויצב **גבול** אלמנה".

¹⁶ באופן דומה כתב הרצ"ה בהערותיו לסידור עולת ראייה (ח"ב עמ' תכב אות ק): "ופי' הר"ף שהוא על בתי כנסיות, י"ל שהם כמו תשלומין לעיקר יישובם של ישראל שהוא בארץ ישראל, וכדאמר ר' יוחנן שם ח' על דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא בבבל דהיינו הוא דאהני, להשלים את זכות אריכות ימים שהוא בארץ ישראל". וכעין זה בפירוש ברכת ראש על מסכת ברכות (נח, ב). ועיין בספר עינים למשפט לגר"י אריאלי זצ"ל, ששם פירש נוסח הברכה באופן הבא (ברכות נח, ב אות א): "וביאור נוסח הברכה... אפשר לפרש על פי מ"ש באיכה רבתי היתה כאלמנה אלמנה לא נאמר וכו' ולא

אולם, מלבד שאין בדברים אלו כדי ליישב את שיטת המהרש"ל, שניתן לברך על כל בתי ישראל בחו"ל, ולא רק על בתי כנסיות (ולדעת האליה רבה, כן היא דעת רבים מהפוסקים), לא נראה שכוונת הגר"א לומר שכל עניינה של הברכה הוא על הצבת בתי הכנסיות בעתיד בארץ ישראל, שזה ודאי דוחק. כוונתו רק לפרש בדרך רמז שינוי מטבע הלשון בין הברכה על בתי ישראל לברכה על בתי גויים. וצריך עדיין עיון, מהי שייכותה של ברכת 'מציב גבול אלמנה' לחו"ל.

ו. דעת האבודרהם

נראה, שהמפתח להבנת מנהג ישראל לברך 'מציב גבול אלמנה' בחו"ל מצוי בפירוש האבודרהם לברכה זו. האבודרהם כתב (ברכת הראייה השבח וההודאה ד"ה הרואה אשתו):
הרואה בתי ישראל ביישובן אפילו בארץ ישראל מברך בא"י מציב גבול אלמנה.
ממה שכתב שיש לברך "אפילו בארץ ישראל", משמע שהברכה ביסודה מתאימה יותר לרואה בתי ישראל בחו"ל, וזה פלא, דלכאורה ברור שהברכה מתאימה יותר לבתי ישראל בארץ ישראל!¹⁷
נראה שדברי האבודרהם מתבארים לפי מה שכתב שם בהמשך. ואלו דבריו:
...מברך בא"י מציב גבול אלמנה, על שם (משלי טו, כח) ויצב גבול אלמנה. פירוש ברוך מעמידנו אפילו בשפלותנו. וכנסת ישראל היא היום כאלמנה שהלך בעלה למדינת הים ועתיד לחזור, ונוהגת אלמנות חיות, וזה שאמר הכתוב (איכה א, א) היתה כאלמנה לא אלמנה ממש.

לדברי האבודרהם, ברכת 'מציב גבול אלמנה', אינה ברכה על גאולת ישראל, אלא להפך. זו ברכה על כך שגם בגלותנו ובשפלותנו הקב"ה מעמידנו ולא עזב אותנו לגמרי. היה מצופה שבהתאמה לכך שאנו בגלות, נחיה כפליטים בקראוילות (...), ותחת זאת אנו זוכים ל"בתי ישראל ביישובן" שהם בתי עשירי ישראל היושבים בתוקפם ובגבורתם בלא שטן ובלא פגע רע (ב"י סי' רכד) בשלווה והשקט ועושר (מג"א רכד, ט). על כך אנו מודים לקב"ה, שאף שאנו בגלות, הקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו "מעמידנו אפילו בשפלותינו"¹⁸, ובזה בא לידי ביטוי שגם בגלות עם ישראל אינו אלמנה ממש, אלא 'כאלמנה', "שהלך בעלה למדינת הים ועתיד לחזור"¹⁹.
בזה מובן מה שכתב האבודרהם שהברכה היא "אפילו בארץ ישראל". היה מקום לחשוב, שעל בתי ישראל ביישובן בארץ ישראל אין לברך כלל, מפני שבארץ ישראל לא ניכרת אלמנותה של כנסת ישראל, ואדרבה חידוש בתי ישראל ביישובן בארץ ישראל הוא ביטוי לגאולה. מחדש

אלמנה מהקב"ה, והיינו בתי כנסיות שהשכינה שורה בהם וכמ"ש (מגילה כט) שכולן נהפכו לקללה חוץ מזו (סנהדרין קה, ב) וקיימות אף בגלות, וזהו מציב גבול - הבתי כנסיות מציבות את גבול האלמנות להגדיר את מהותה ולשלוט את האלמנות הגמורה ושתהא רק כאלמנה ולא אלמנה ממש".

¹⁷ בספר עיניים למשפט (ברכות נח, ב אות א ד"ה הרואה) הניח הגר"י אריאלי זצ"ל דברי האבודרהם בצ"ע, וכן התקשה בדבר הרב מנחם הכהן ב'התורה והמדינה' (לעיל הע' 1, עמ' תקלה הע' 9).

¹⁸ וכן הוא בספר הקנה (כוונות ההודאות והברכות עמוד נה, קראקא תרנ"ד) ובספר אשכול הסופר לגאון ר' חיים סופר זצ"ל בעל שו"ת מחנה חיים (עמוד י, ירושלים תשל"ה). וע"ע בספר ברכת מדבר על מסכת ברכות (נח, ב).

¹⁹ בזה מיושב מה שהקשה הצ"ח (ברכות נח, ב): "איך שייך לומר שום שבח על בית גדול וחשוב כשבית המקדש חרב, והלא אסור לבנות בית מסייד ומכוייר". לפי האבודרהם ההודאה אינה על הפאר וההדר שאנו זוכים לו, אלא על כך שהקב"ה מעמידנו "אפילו בשפלותינו", וזה מוכיח שכנסת ישראל אינה אלמנה ממש אלא כאלמנה "שהלך בעלה למדינת הים ועתיד לחזור".

האבודרהם, שגם על בתי ישראל בארץ ישראל יש לברך, משום שכל עוד עם ישראל לא הגיע לגאולתו השלמה, עדיין שם אלמנות על כנסת ישראל. אך ברור שעיקר הברכה הוא דווקא בחוץ לארץ, ששם ניכרת יותר אלמנותה של כנסת ישראל²⁰.

ומצאתי בספר פניני משה על מסכת ברכות (לרב משה המבורגר, עמוד ריח), שכתב כדברים האלו - שיש מקום לומר שהברכה שייכת דווקא בזמן הגלות - מסברת עצמו:

אפשר לומר ד'אלמנה' היינו עם ישראל שגלו מאדמתם, וכאשר זכו לבוא לגור במקום יישוב ואפילו אם זה בחוצה לארץ, מודים להקב"ה שהציב להם גבול באלמנותם, ועל פי זה אדרבה עיקר הברכה היא בעת גלותינו, ומובן שפיר מדוע הובאו הדברים למעשה בסוגיין ואינו רק בגדר הלכתא למשיחא.

זו כנראה התפיסה העומדת ביסוד מנהג ישראל לברך ברכה זו בחו"ל. כפי שכבר הערנו לעיל (פרק ד), מנהג זה, שהובא לראשונה ע"י המהרש"ל, הובא לאחר מכן על ידי גדולי הפוסקים שבאו אחריו: הב"ח, הט"ז, המג"א, הגר"ז והמשנ"ב. לדעתם, ברכה זו אינה ברכה על גאולת ישראל, אלא היא ברכת גלות, על כך שגם בגלותנו ובשפלותנו הקב"ה לא עזב אותנו לגמרי, ולכן היא נאמרת גם (ואולי: דווקא) בחו"ל, כמו שכתב האבודרהם²¹. כפי הנראה, כך גם הבין את עניין הברכה האליה רבה, ועל יסוד זה כתב שמסתימת הפוסקים משמע שהברכה נוהגת גם בחו"ל, ולא רק בארץ ישראל.

ז. הברכה בזמן הגאולה

מאחר שלפי האבודרהם עניינה של הברכה הוא הודאה לקב"ה ש"מעמידנו אפילו בשפלותנו" ונוסחה מתאים לתקופת הגלות שבה "כנסת ישראל היא כאלמנה שהלך בעלה למדינת הים ועתיד לחזור, ונוהגת אלמנות חיות", נראה שבזמן הגאולה השלמה, לא ניתן יהיה לברך 'מציב גבול אלמנה', בוודאי לא בנוסח זה. שהרי בזמן הגאולה השלמה כנסת ישראל כבר לא תיקרא אלמנה, כהבטחת הנביא (ישעיהו נד, ד): "כי בושת עלומיך תשכחי, וחרפת אלמותיך לא תזכרי עוד". וגם עניין הברכה, שהקב"ה "מעמידנו אפילו בשפלותנו" כבר לא יהיה שייך.

²⁰ הרב יהודה זולדן (לעיל הע' 1, עמוד 432) פירש דברי האבודרהם בעניין אחר: "אפילו בא"י, לא בא לומר שבח"ל בודאי מברך. אלא את ההיפך. אפילו בא"י כיום בשפלותנו, בכל זאת מברכים בכל מקום בו יש יישוב יהודי". לענ"ד פירוש זה קשה. מהאבודרהם משמע שהיותנו בשפלות היא סיבה לברכה (שהקב"ה מעמידנו אפילו בשפלותנו), ולכן אם היישוב היהודי בארץ ישראל הוא באופן כללי בשפלות יותר משאר גלויות, ולמרות זאת ישנה חריגה מהמצב הרגיל, ואפילו בא"י אנו זוכים לחיות בהרחבה, זו דווקא סיבה לברכה, שאפילו במקום זה הקב"ה מעמידנו. גם מלשון האבודרהם משמע יותר שמדובר בעניין עקרוני ולא בעניין מזדמן, שהיהודים החיים בא"י נתונים בשפלות יותר מבשאר מקומות, וכל כי האי הוה ליה לפרושי. כמו כן לשון האבודרהם היא: "הרואה בתי ישראל ביישובן אפילו בא"י מברך... ע"ש ויצב גבול אלמנה פי' ברוך מעמידנו אפילו בשפלותנו". לפי הרב זולדן, במילים: "פירוש ברוך מעמידנו אפילו בשפלותנו" האבודרהם מסביר מדוע הברכה היא "אפילו בא"י". אך לענ"ד הוא מפרש את עיקר עניינה של הברכה (בין בארץ בין בחו"ל), ואין דבריו מתייחסים רק לחידוש הנקודתי שהברכה היא "אפילו בארץ ישראל".

²¹ אף שביחס למחלוקת הר"ף ושאר הפוסקים (אם הברכה היא על כל בתי ישראל או רק על בתי כנסיות), דעת האבודרהם לא התקבלה להלכה, שהרי האבודרהם סובר שהברכה היא על כל בתי ישראל, ובחו"ל נהגו כשיטת הר"ף לברך רק על בתי כנסיות, מכל מקום סברו כמותו ביחס לעניינה של הברכה, שהיא ברכה המתאימה לגלות.

נמצא שדווקא הזמן שבו לפי הב"י ניתן יהיה סוף סוף לברך ברכת 'מציב גבול אלמנה' בשם ובמלכות, וזהו כשייבנה המקדש וישראל יישבו בארצם בתוקף ובגבורה, זהו הזמן שבו לפי האבודרהם לא ניתן יהיה יותר לברך ברכה זו.

לפי זה דברי הרצ"ה שהובאו לעיל (פרק א), שמכיוון שחידוש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל הוא חלק מתהליך הגאולה, ישנה חובה גדולה יותר לברך בתקופה זו, מתאימים דווקא לשיטתו העקרונית של מרן הב"י שברכת 'מציב גבול אלמנה' היא ברכת גאולה. אך לפי האבודרהם וכל האחרונים הנ"ל, שלדעתם זוהי ברכת גלות, שעניינה הודאה לה' "שמעמידנו אפילו בשפלותנו", אדרבה, ככל שהגאולה מתקדמת ומתממשת, ותקופת האלמנות הולכת ומסתיימת, יש פחות ופחות מקום לברכה זו, בוודאי בנוסח זה, המציין את ימי אלמנותה של כנסת ישראל.

בס"ד מצאתי סברא דומה לזה, שככל שהגאולה מתקדמת והיישוב היהודי בארץ ישראל הולך ומתבסס יש פחות מקום לברך ברכת 'מציב גבול אלמנה', בספר פניני הלכה (ח"ג עמוד 62 הערה 8) בשם הגר"א שפירא זצ"ל. כך מובא שם בשמו:

ושמעתי מהרב הגאון אברהם שפירא (שליט"א) [זצ"ל], שיתכן שאין לברך כלל על ערים ותיקות, משום שאחד שהן מיושבות שנים רבות נשכח מהם שם אלמנות, ואין לברך עליהם 'מציב גבול אלמנה'.

מדברי הגר"א שפירא זצ"ל עולה שהברכה מתאימה דווקא לתקופת האלמנות, אך כאשר מסתיימת תקופת האלמנות, וכבר נשכח שם האלמנות, אין יותר מקום לברכה זו, בדומה למה שכתבנו לעיל בדעת האבודרהם.²²

ה. מיהי ה'אלמנה'

נראה שהמחלוקת הנ"ל, אם ברכת 'מציב גבול אלמנה' היא ברכת גלות או ברכת גאולה, קשורה במידה מסוימת לשאלה אחרת: מיהי ה'אלמנה' בברכה זו, ארץ ישראל או כנסת ישראל? מדברי הרצ"ה, בהערותיו לסידור עולת ראייה (ח"ב עמ' תכב אות ק) משמע שה'אלמנה' היא ארץ ישראל: ומבואר מדברי הב"י ודברי חמודות דהיינו בארץ ישראל, והלשון "כגון ביישוב בית שני" מבואר שהוא לא בזמן בית שני אלא ביישובם של ישראל כמו שהיה אז בשובם מהגולה, להצבת הגבול של הארץ שהיתה כאלמנה.

מבואר שהאלמנה היא "הארץ שהיתה כאלמנה". לפיכך פשוט לרצ"ה שהברכה שייכת רק בארץ ישראל. בשיחות הרב צבי יהודה הדברים באים לידי ביטוי באופן חריף (ויקרא עמוד 288): מה פירוש בתי ישראל ביישוב? בויליאמסבורג, בשטרסבורג? על כך נקבעה ברכה? כמובן, הכוונה היא לבתים בארץ ישראל, במקום ישוב הארץ.

אולם בדברי האבודרהם, מפורש שה'אלמנה' היא כנסת ישראל:

...מציב גבול אלמנה, על שם "ויצב גבול אלמנה". פירוש, ברוך מעמידנו אפילו בשפלותנו. וכנסת ישראל היא היום כאלמנה²³ שהלך בעלה למדינת הים ועתיד לחזור, ונהגת אלמנות חיות, וזה שאמר הכתוב "היתה כאלמנה" לא אלמנה ממש²⁴.

²² אין כוונתי לטעון שהגר"א שפירא זצ"ל סבר לגמרי כאבודרהם, שזו ברכת גלות. הדמיון בין שיטותיהם הוא רק בנקודה זו, שככל שתקופת האלמנות הולכת ומסתיימת, כך יש פחות מקום לברכה זו.

לכן לדעת האבודרהם, ברכה זו שייכת בעיקר בחו"ל, ששם ניכרת יותר אלמנותה של כנסת ישראל. ומסתבר שכן היא דעת המהרש"ל וכל האחרונים הנ"ל, שהביאו את המנהג לברך קמציב גבול אלמנה גם בחו"ל²⁵.

גם מדברי הגר"א שפירא זצ"ל משמע ש'אלמנה' היא ארץ ישראל. לעיל הערנו שסברת הגר"א שפירא שלא לברך על ערים ותיקות, משום שאחר שהן מיושבות שנים רבות נשכח מהם שם אלמנות, מתאימה למה שכתבנו בדעת האבודרהם שברכת 'מציב גבול אלמנה' היא ברכה שמתאימה לתקופת האלמנות. אולם נראה שמבחינת שאלת זהות ה'אלמנה', דברי הגר"א שפירא אינם מתאימים לשיטת האבודרהם, ולפי דבריו ה'אלמנה' היא ארץ ישראל ולא כנסת ישראל. רק לפי זה יש מקום לסברה, שאין לברך על הערים הוותיקות **דנשכח מהן שם אלמנות**, אך אם 'אלמנה' היא כנסת ישראל, שם אלמנות אינו תלוי ביישוב שעליו מברכים, אלא בכנסת ישראל, וכל עוד שם אלמנות שייך לגבי כנסת ישראל, ניתן לברך אף על יישובים ותיקים²⁶. דומני שגם מדברי הרב אונטרמן זצ"ל, משמע ש'אלמנה' היא ארץ ישראל. בגיליון ישע שלנו (34, שבט תשס"ז, עמ' 10) מספר הרב חנוך פורת על ביקורו של הרב אונטרמן בכפר עציון, ועל דברים שאמר שם בעניין ברכת 'מציב גבול אלמנה', ואלו דבריו:

²³ וכן הוא בפירוש התפילות והברכות לרבנו יהודה בר' יקר (לעיל פרק ב), ובספר הפרדס (לרבנו אשר בן רבי חיים נב"ו ממונתשון, יצא לאור ע"י מכון רגנשברג, שער שמיני פ"א אות יז), וכן משמע קצת מביאור רבנו יונה למשלי (הובאו דבריו לעיל פרק ב), שהאלמנה היא כנסת ישראל. וכן משמע מהב"י שכתב (סי' רכד): "ומה שפירש רש"י כגון ביישוב בית שני היינו לומר דאז שייך לומר מציב גבול אלמנה וקודם שגלו בגלות בבל לא הוי מברכין הכי דלא הוה שייך **לקרותם** בשם אלמנה", משמע שבני ישראל קרויים אלמנה, דאילו הכוונה הייתה לארץ ישראל, היה צריך לומר "דלא הוה שייך **לקרותה** בשם אלמנה". אך מפירוש התפילות לרבנו יהודה בר' יקר ומספר הפרדס משמע שאמנם 'אלמנה' היא כנסת ישראל, אך 'גבול אלמנה' הוא ארץ ישראל (ועיין בספר פניני משה, בית שמש תשס"ב, עמ' ריח).

²⁴ יש להעיר שהפסוק שמביא האבודרהם "היתה כאלמנה" מתייחס לירושלים, ולא לכנסת ישראל. ועיין בדברי המהרש"א שהובאו לעיל (פרק ג), שגם בהם הובא פסוק זה, אף שקודם לכן כותב המהרש"א ש"נמשלו ישראל לאלמנה".

²⁵ ופלא על הרצ"ה שאמר באופן פשוט וחרף שהברכה שייכת רק בארץ ישראל, בעוד שהאבודרהם, המהרש"ל, והב"ח כתבו שהברכה שייכת גם בחו"ל, ולדעת האליה רבה כן היא דעת **רבים** מהפוסקים. אולם את הדעה שניתן לברך על בתי כנסיות בחו"ל הסביר הרצ"ה בהערות לעולת ראייה (ח"ב עמ' תכב אות ק) שבתי כנסיות הן "כמו תשלומין לעיקר יישובם של ישראל שהוא בארץ ישראל". אך לענ"ד טעם זה דחוק, ונראה שעיקר טעמם של כל הפוסקים הנ"ל שיש לברך על בתי כנסיות בחו"ל, משום שסברו באופן עקרוני כאבודרהם, שהברכה תוקנה מלכתחילה גם בחו"ל (אף שבנוגע למחלוקת הר"ף ושאר פוסקים אם הברכה תוקנה על כל בתי ישראל או רק על בתי כנסיות, סברו כר"ף שהברכה תוקנה רק על בתי כנסיות, ולא כאבודרהם שהברכה תוקנה על כל בתי ישראל, וכמו שכתבתי לעיל הע' 21).

²⁶ וכן משמע ש'אלמנה' היא אותו ישוב מסוים שעליו מברכים, מהמסופר על הרב מרדכי גימפל יפה בקובץ תורני 'אזכרה' (גיליון א עמוד טז, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תרצ"ז): "כשעלה הרב מרדכי גימפל יפה לארץ ישראל החליט בדעתו ללכת ולסייר את המושבות העבריות שרק מספר שנים לפני בואו התחילו לעסוק בבנין. בדרך סיורו סר גם לראשון לציון, זאת המושבה שהיתה מוכרת בשעתה כפרוצה בדברים שבין אדם למקום. כשנכנסה העגלה לשערי המושבה, עמד רבי מרדכי גימפל על רגליו, הסתכל לצדדים ואמר: 'אלמנה וחצופה במקצת, מכל מקום - ברוך מציב גבול אלמנה'" (וכן בספר 'מוולוז'ין עד ירושלים', ח"א עמוד 308). אם כי הדברים נאמרו במידה מסוימת של הלצה.

בחדש תשרי תשכ"ח, זמן קצר לאחר שעלינו - בני כפר עציון - לבנות מחדש את כפר עציון שחרב, ביקר אותנו הגרא"י אונטרמן זצ"ל, שהיה אז הרב הראשי לישראל, וסייר בשבילי הכפר המתחדש, כשפיו אינו פוסק מדברי שבח לעוז רוחם של הצעירים שעלו להרי חברון לחדש מורשת קדומים, ולהקים את בית האבות שחרבו. בתום הסיור ביקש הרב אונטרמן שנביא אותו לבית הכנסת, שלא היה אלא פחון עלוב ממבני הלגיון הירדני, ושם נשא את דבריו בהתרגשות רבה ואמר: כידוע, נחלקו הפוסקים האם בזמן הזה יש לברך בשם ומלכות על יישוב חדש "ברוך מציב גבול אלמנה", ובדרך כלל ספק ברכות להקל. אך הנה הגמרא... אומרת: "...הרואה בתי ישראל ביישובן אומר: ברוך מציב גבול אלמנה". ורש"י מציין שם: "כגון ביישוב בית שני". ולכאורה תמוהים דברי רש"י: האמנם נתקנה ברכה זו רק לימי הבית השני ולא בימי בית ראשון או בימינו - ימי הבית השלישי?

אלא נראה לי, שרש"י מדקדק בלשון הברכה "מציב גבול אלמנה" ותוהה מדוע נתקן דווקא מטבע ברכה זו על יישוב חדש ולא לשון פשוטה יותר כגון 'אשר בנה בית לעמו ישראל' או 'ברוך מושיב ישראל על אדמתם'. אלא, שרש"י לומד מנוסח הברכה שהכוונה בברכה זו ליישוב שהיה וחרב וחרב ונבנה, ולו מתאימה הברכה "מציב גבול אלמנה" כמו אלמנה ששבה ובנתה את ביתה מחדש. כוונת רש"י בביטוי "בית שני" אינה לתקופה ההיסטורית של ימי בית שני אלא לבית שחרב ונבנה מחדש.

ובכן, סיים הרב אונטרמן את דבריו: אין מקום כמו כפר עציון, שחרב ונבנה מחדש, ואין מקום כמוהו שאלמנותיו ויתומיו שגורשו ממנו - שבו אליו לבנות את ביתם. ועל כן במקום זה לכל הדעות יש לברך ברכה זאת בשם ומלכות. וכאן הרים הרב אונטרמן את קולו ובירך כשדמעות בעיניו: ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם מציב גבול אלמנה.

מבואר ש'אלמנה' הוא היישוב שחרב, ונבנה כעת מחדש.

נראה, שדברי הרב אונטרמן מפורשים בלבוש, שכתב (רכה, י):

הרואה בתי ישראל ביישובן, **כלומר שכבר היה [נדצ"ל: היו] חריבין וחרו ונתיישובו**, כגון בבית שני, אומר בא"י אמ"ה מציב גבול אלמנה.

בפירוש מלבושי יו"ט (לבעל התוס' יו"ט) כתב על כך (שם ס"ק א):

וחרו ונתיישובו לאו דוקא, שאם היו בתוקפן ומעולם לא נחרבו יברך ג"כ.

אך לאור דברי הרב אונטרמן זצ"ל, ניתן לפרש דברי הלבוש כפשוטם, שהברכה נאמרת רק על יישוב שחרב, וחרו ונבנה²⁷, שדווקא על מציאות זו מתאים נוסח הברכה 'מציב גבול אלמנה'²⁸. ועיין בסידור עבודת ישראל (רדלהים תרל"ח, עמוד 570) שם כתוב בכותרת לפני הברכה:

²⁷ יש לעיין אם הלבוש חידש פירוש זה מדעתו, או שמצא לכך מקור כלשהו. ואולי כך פירש הלבוש את דברי הב"י: "אין מברכין עליהם אא"כ היו בארץ ישראל בזמן הבית". כל האחרונים הבינו שהמילים "אא"כ היו", מתייחסים לישראל, וכוונת הב"י שניתן לברך רק כשישראל יושבים בארץ ישראל בזמן הבית. אך אפשר שהלבוש הבין שהמילים "אא"כ היו" מתייחסים למקומות. וכך הוא פירוש דברי הב"י: ואפשר שאע"פ שישראל מיושבים בתוקף וגבורה בקצת מקומות אין מברכין עליהם, אא"כ היו אותם מקומות כבר מיושבים בארץ ישראל בזמן הבית, ועכשיו הם מיושבים מחדש (העירני לאפשרות פירוש זה בב"י ר' יעקב חלמיש ה"ו).

הרואה בתי כנסיות **שנתיישבו מחורבנו**, יאמר: בא"י אמ"ה ברוך מציב גבול אלמנה.

ט. דעת ספר הפרדס

לפי דברי הרב אונטרמן, והפירוש הנ"ל בלבוש יוצא ש'גבול אלמנה' אינו תיאור כללי לכל ארץ ישראל, אלא רק למקומות בארץ ישראל שבהם ישבו בני ישראל בזמן מן הזמנים. וכעין זה - אם כי באופן קיצוני יותר - מצאתי בספר הפרדס (לרבנו אשר בן רבי חיים נב"ו ממונתשון, יצא לאור ע"י מכון רגנשברג, שער שמיני פ"א אות יז), שכתב פירוש חדש ומקורי בעניין זה:

הרואה בתי ישראל ביישוב... פירש הרב ר' יהושעיה הזקן ז"ל כגון שראה ביישוב בית שני. פירוש לפירושו, שאם רואה בית מבתי ארץ ישראל **שהם עדיין ביישובן שלא נחרבו בימי טיטוס הרשע**, חייב לברך בא"י אמ"ה מציב גבול אלמנה, כדכתיב ויצב גבול אלמנה, וכתיב כי לא אלמן ישראל, והיא היום כאלמנה שהלך בעלה במדינת הים.

לפי ספר הפרדס 'גבול אלמנה' אינו ארץ ישראל בכללותה, ואינו אפילו מקומות היישוב שבהם גרו בימי בית שני. 'גבול אלמנה' כולל **רק את הבתים המסוימים שבהם גרו בתקופת בית שני**, "והם עדין ביישובן שלא נחרבו בימי טיטוס הרשע".

אולם אף שמבחינת הגדרת 'גבול אלמנה' ישנו דמיון בין דברי ספר הפרדס לדברי הרב אונטרמן, מבחינת תוכן הברכה שיטותיהם הפוכות. לפי הרב אונטרמן תוכן הברכה הוא הודאה על **חידוש ההתיישבות** שחברה. לעומת זאת לפי ספר הפרדס ההודאה אינה על חידוש ההתיישבות אלא על **קיום ההתיישבות הישנה**, ולכן הברכה נאמרת רק על בתים שהיו קיימים בזמן בית שני "והם עדין ביישובן שלא נחרבו בימי טיטוס הרשע".

סיכום

כמה מחכמי ישראל בדורות האחרונים ראו בברכת 'מציב גבול אלמנה' ברכה הקשורה לגאולה, שעניינה הודאה על ההתיישבות המחודשת בארץ ישראל. יסודה של תפיסה זו בדברי כמה פוסקים שכתבו שברכה זו תוקנה דווקא על בתי ישראל בארץ ישראל. ביטוי חריף לתפיסה זו היא שיטת ה**ב"י**, שניתן לברך רק בזמן שישראל יושבים על אדמתם בתוקף ובגבורה ובית המקדש קיים.

אולם לדעת ה**אבודרהם**, ברכת 'מציב גבול אלמנה' אינה ברכה הקשורה לגאולה, אלא להפך, היא ברכת גלות שעניינה הודאה לה' שמעמידנו אפילו בשפלותנו. כפי הנראה כן היא דעת רוב הפוסקים, ומנהג ישראל לברך ברכת מציב גבול אלמנה בחו"ל מבוסס על שיטה זו. שיטה שלישית היא שיטת בעל ספר **הפרדס**. לדעתו ברכת 'מציב גבול אלמנה' אינה ברכת גאולה (כשיטת ה**ב"י**) ואינה ברכת גלות (כשיטת האבודרהם), אלא ברכה על קיום ההתיישבות הישנה, ולכן ניתן לברכה רק על בתי ישראל הקיימים מתקופת הבית השני, ו"לא נחרבו בימי טיטוס הרשע". המחלוקת הנ"ל קשורה במידת מה לשאלה מיהי ה'אלמנה' בברכה זו, האם כנסת ישראל כמו שכתב האבודרהם, או ארץ ישראל כמו שכתב הרצ"ה זצ"ל.

28 אם כי לפי הרב אונטרמן משמע קצת ש'אלמנה' הוא היישוב שחרב, אך לפי הלבוש אפשר ש'אלמנה' היא כנסת ישראל, ו**גבול** אלמנה היינו היישוב, וכמו שהערנו לעיל (הע' 23) בדעת הפרדס, שכתב ש'אלמנה' היא כנסת ישראל, ולמרות זאת כתב שאפשר לברך רק בארץ ישראל, משום שגבול אלמנה הוא ארץ ישראל.